

Santa Mariña de Veira

X. Lois Vilar Hermidas

Concellalía de Cultura
Concello de Carral

Santa Mariña de Veira

X. Lois Vilar Hermidas

Concellería de Cultura
Concello de Carral

**Concellalía de Cultura do Concello de Carral
Depósito legal: VG-334-1999
Impresión: Obradoiro Gráfico A Nosa Terra**

Índice

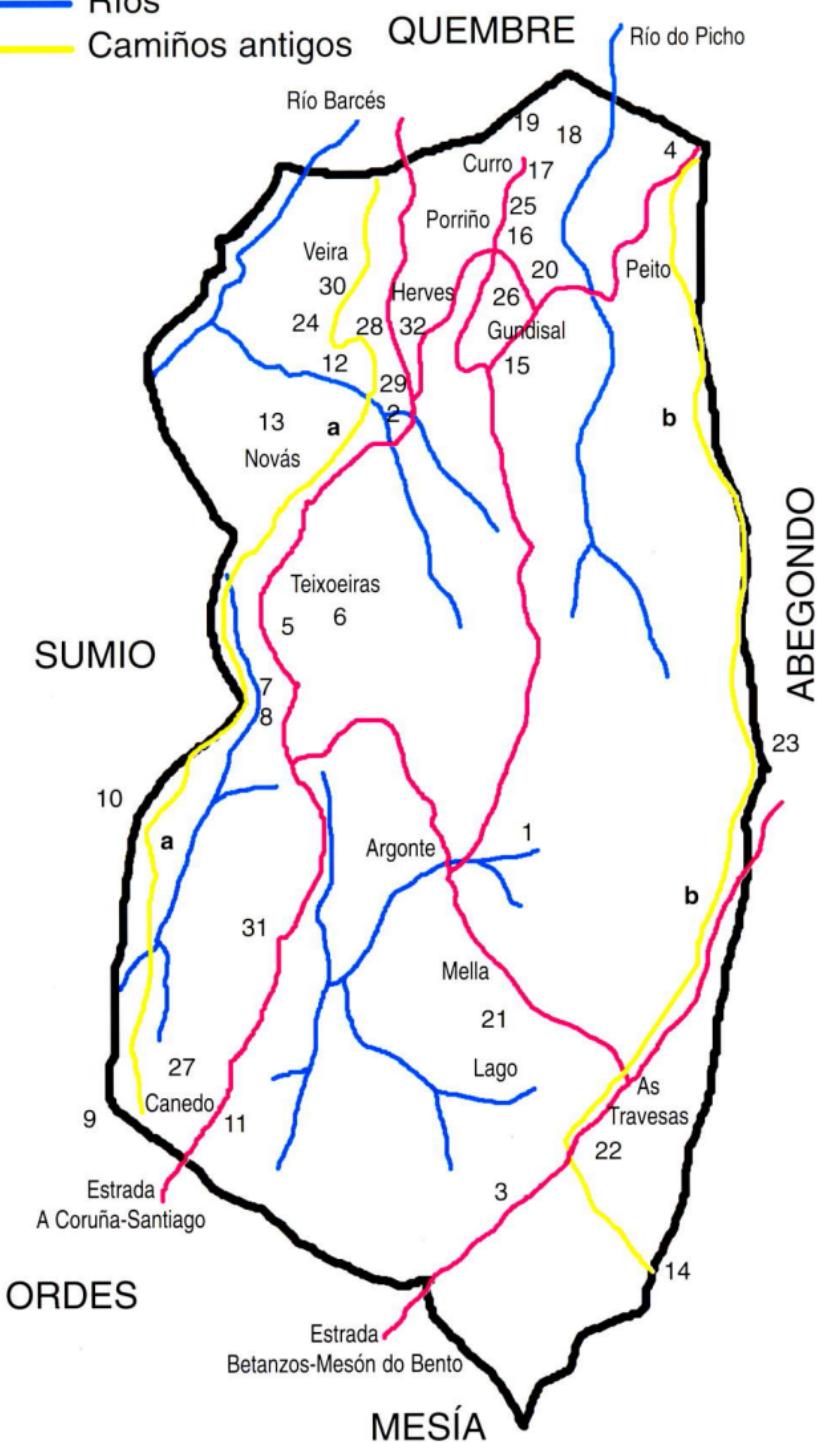
Limiar	5
Megalitismo	7
Cultura castrexa	9
Época romana	11
Ritos e outras lendas	14
A Idade Media	24
A Idade Moderna	25
Idade Contemporânea	34
Camiños Antigos	47
Bibliografía	53

Límites

Estradas

Ríos

Camiños antigos

Limiar

No pasado mes de Marzo votou a andar a primeira biblioteca da historia de Carral, cun total de catromil cincocentos libros, todos eles cheos de información, creación, palabras, letras... que ficarán ahí ata o fin dos nosos días e dos días da nosa descendencia.

Esto ven a salientar a importancia da literatura como medio de trasmisión de coñecementos.

Imaxinase vostede unha humanidade que non soupera nada do acontecido máis alá do vivido hai dez ou cinco anos, e que ninguén lembrara quen foi seu avó, nin a súa avoa. Estará dacordo conmigo que sería terrible vivir sen lembranzas, porque a quen non lle gosta lembrar vellas andanzas.

Confésolle que esta foi unha das razóns principais que me levou, como responsable da política cultural deste concello, a facer esta colección de libriños, que nos remontan á historia e á prehistoria das distintas parroquias do Noso Concello. Agora teñen nas súas mans e o carón da súa ollada, a historia da Parroquia de Beira constituida como saben por catro núcleos de poboación, Beira, Herves, As Travesas e O Canedo.

Estas follas emporcadas con tinta, que tamén ficarán

no arquivo da biblioteca, tentan ser unha fonte de lembranzas para os más vellos do noso municipio e de xérmolo para que os más novos saiban sempre como foron e cales foron os habitantes das nosas parroquias, aldeas e vilas, así como que aprendan a querer o patrimonio que teñen a rentes dos seus fogares.

É moi importante conservar a catedral de Santiago ou a Torre de Hércules da Coruña, pero non por iso debemos esquecer a conservación dos Muíños do Batán, ou do Pazo das Cadeas, sabendo ó mesmo tempo quen os construiu, a quen perteceron ou como funcionaban. Este é o obxectivo deste libro, que todos saibamos máis das nosas parroquias, mais para conquerilo vostede debe ler, sen presas, este impresio literario.

Que vostede disfrute con estas lembranzas.

Lois Anxo Ferreiro Bestilleiro
Concelleiro de Cultura do Concello de Carral

Megalitismo

O resto máis antigo da parroquia de Veira desapareceu hai uns cantes anos. Aínda que as referencias son pouco claras, inclinámonos a supoñer que, debido ó seu nome, localización e estructura, trátase dun antigo sepulcro da época neolítica (3.600-1.800 anos a. C.) con antigüidade superior ós 4.000 anos e que aquí se coñecía co nome de *Medorra* ou *Medoña da Eira dos Mouros* (1).

Está situada esta medorra no lugar de Argonte, nos pastizais que hoxe ocupan varias granxas, en lugar alto e chan, como preferían os seus constructores.

Os vellos do lugar áinda lembran a existencia da típica elevación de terreno en forma circular e asociada a un longo corredor, dun tamaño aproximado de 8 m. de diámetro por 4 m. de altura (datos tomados da memoria popular). Nun primeiro momento podemos imaxinala formada por 6 ou 9 enormes pedras fincadas na terra e estructuradas nun círculo case pechado, a cámara mortuoria. Outra gran lousa faría a modo de tellado. Até a apertura do círculo chegarían varias pedras facendo unha especie de camiño que sería o corredor. Na cámara mortuoria enterraban estes homes do neolítico os seus mortos, xunto con diversos utensilios e armas propiedade do defunto.

Xa en época moito máis recente as pedras foron destruídas para facer lareiras, soleiras de hórreo, etc... Os buscadores de tesouros cacharon o chan da medorra en busca de ouro e alfaias que nunca atopaban, causando así a destrucción do enxoal do defunto. Quedaba así a medorra coa apariencia que áinda hoxe se lembra (elevación circular do terreno asociado a un longo corredor). Finalmente até estos últimos restos foron arrasados polas labores agrícolas.

O que si perdura áinda son as múltiples lendas asociadas a este lugar; lendas que nos falan de que aquí había unha gran cova que, según uns chegaba a Betanzos e, según outros, ás Catalinas (5). Esta cova sería ademáis moi profunda, xa que se botaban unha pedra pola súa boca ía rebotando durante longo tempo e producía un sonido como de unha campaiña.

A cova estaría habitada por eses seres imaxinarios que eran os mouros, seres moi difíciles de ver, xa que de día vivían baixo a terra e saían soio de noite, e que tiñan o poder de encantar ás persoas ou ás cousas. É por iso que antes se pasaba con moito recelo por estes sitios, procurando evitalos sobre todo pola noite.

Naturalmente, como sempre soe suceder neste tipo de lendas —retazos de cultura popular moi valiosos e brillantes que nos ensinan moito sobre a mentalidade e ixenio dos paisanos para explica-lo descoñecido— estos mouros agachaban un gran tesouro baixo a medorra.

Un veciño de Argonte viviu unha extraordinaria situación con estes mouros. Tiña el uns cantos porcos ós que deixaba naqueles tempos ceibes, en busca de landras e outros alimentos. Observaba que o lugar preferido para ir a comer eran os pastizais que rodean á medorra, e veía, tamén con asombro, que os cochos engordaban moito máis rápido do normal. Intrigado, axexou ós animais e viu que eran os mouros os que lles daban de comer. Cando matou un dos porcos levoulle a proba ós mouros, e un deles entregoulle como recompensa un pouco de millo miudo (que era naquel entón o cultivo máis intenso en Galicia e que desapareceu ó chegar á nosa terra o millo foráneo). Non tivo o dono dos porcos o galano por moito valor e tirou case todo polo camiño antes de chegar á casa. Ó día seguinte observou que o millo que conservara convertérase en ouro. Rapidamente foi busca-lo que tirara, pero xa non pudo dar con el.

Cultura castrexa

Atopamos nesta parroquia dous castros. Os castros, dunha forma moi simple e escueta, podemos dicir que eran as cidades nas que a xente habitaba entre os séculos VII a. C. e II d. C. Estas cidades estarían formadas por casas e construccóns de todo tipo, necesarias para a vida material da xente de aqueles tempos. Toda esta cidade, por así chamala, estaría rodeada de murallas e outros elementos defensivos. Co tempo, ó ser deshabitadas, as casas foron caendo, e alí quedaron enterrados edificios e trebellos (armas, apeiros de labranza, útis domésticos,...). Pouco a pouco todo foi cuberto pola natureza, quedando no estado en que hoxe o atopamos.

Un dos castros da parroquia de Veira atopámolo no lugar chamado precisamente Os Castros (2), ó lado derecho da estrada A Coruña- Santiago, en Herves, mesmo ó pasa-lo cruce que dende Herves se mete hacia a Cruz de Veira. É un típico castro de media ladeira que se asenta sobre o fértil Val de Barcia, rodeado dun río polas partes Norte e Oeste e tamén limitado pola parte Oeste por un tramo dun antigo camiño de Santiago. Aínda que deteriorado e cheo de vexetación, podemos observa-la croa redonda en onde se asentaban as primitivas vivendas. Tamén podemos ve-los elementos defensivos (murallas, foxo e terraplén) e varios antecastros (especie de terraza que funciona como elemento defensivo ou como ampliación do castro para facer novas vivendas). Neste castro, como veremos no apartado de "Ritos e outras lendas", sucederon diversas aparicións máxicas.

O outro castro atopámolo no lugar chamado *Quenllo dos Mouros*, áinda que tamén recibe o nome de *Lugar da Medorra do Quenllo dos Mouros* (3). Está situado nun lugar alto e chan con amplia visibilidade, formando unha atalaia de vixiancia

sobre un paso natural moi antigo que en Carral coincide aproximadamente coa estrada A Coruña-Santiago. Para localizalo temos que situarnos no lugar de As Travesas, na estrada que dende Betanzos vai a Mesón do Bento, e alí, ó lado da sub-estación eléctrica, pola banda Sur, aparecerá este precioso castro.

É un castro pouco deteriorado, no que podemos apreciar perfectamente as diferentes partes que o integran. Vemos primeiro as murallas de forma circular que rodean a croa, hoxe toda cuberta de toxos. Pola parte Oeste observamos que se interrumpe a muralla para forma-la porta do castro. Dende alí observaremos tamén dous grandes antecastros con sistemas defensivos de muralla, foxo e terraplén. Precisamente sobre o foxo aséntanse as torretas da electricidade.

Tamén neste castro atopamos diversas lendas. Non podían faltar aquí os mouros, que viven debaixo da croa, á que aquí se lle chama eira. Tiñan estes mouros cabalos e levába-

As murallas do Castro do Quenxo dos Mouros. Ó seu lado, camiño e subestación eléctrica.

nos a beber a un regato próximo por unha gabea que alí hai. A gabea é unha especie de foxo ou valado que delimita os montes. O tesouro que agachaban os mouros na croa consistía, según a crenza popular, "nun carro con rodas todo feito de ouro, excepto a chavella que era de biouteiro".

Época romana? (As Covas de Veira)

Veira está, ou mellor dito estaba, surcada por varias covas artificiais de tipo galería que a atravesaban dun lado a outro. Algunhas destas covas estaban asociadas á minería que, sobre todo na época da dominación romana suministraba ouro e outros minerais a estes colonizadores de Galicia.

Imos facer primeiro un somero repaso polas numerosas covas que inzaban esta parroquia, moitas delas xa desaparecidas por derrubamentos ou tamén por influencia humana, ó ser enchidas de escombros e incluso ser tapiada-las súas bocas por consideralas fontes de perigo.

A Cruz de Veira é atravesada por unha cova (4) que, según as xentes, ven dende a Torre de Figueroa ou as Torres de Bordel. A cova quedou a descuberto varias veces nesta zoa por afundimento da estrada, quedando alí atrapados coches e carros.

As covas más importantes para nos son, sen dúbida, as que atravesan o Monte das Teixoeiras. Así por exemplo, nas Catalinas (5), mesmo á beira esquerda da estrada A Coruña-Santiago, había antes catro bocas de cova, dúas xa desaparecidas e outras dúas que aínda podemos atopar baixo os escombros. Nelas había un mouro que agachaba un tesouro.

No mesmo Monte das Teixoeiras, ó lado da aldea do mesmo nome, había ó menos outras tres covas (6) xa desaparecidas. Hoxe xa é imposibel segui-lo curso destas covas por

estar totalmente derruidas, pero a versión popular fálanos de que unhas desembocaban na igrexa de Veira (15), outras na Eira dos Mouros (1), e outras chegaban incluso até Betanzos.

O que si podemos ver áinda hoxe é a boca de entrada de dúas covas que atopamos nun Camiño de Santiago que máis tarde describiremos, paralelo á estrada A Coruña- Santiago pola man dereita, no lugar de Herves de Abaixo, mesmo antes da ponte de Monte Meán. Ó pasar unha casa derruida chamada *Casa do muiñeiro* —debido a que o seu dono facía as típicas rodas de muiño—, e antes da ponte, observamos ó lado esquerdo do camiño as dúas bocas da cova. Aínda que hoxe a entrada é mínima, fala a xente de que antes cabía perfectamente unha persoa.

No ano 1993 o naturalista Estanislao Fernández de la Cigoña, no seu libro *As covas da Galicia*, fálanos dunha destas covas (7) e da medida da súa boca ($0,95 \times 0,70$ cm). Pero xa daquela o tamaño era moito menor do que foi en tempos anteriores. A outra cova tamén debía ter similares dimensións (8).

A cova (7) da que fala De la Cigoña baixaba inclinada 45° , e no seu interior aparecía en seguida un amplio corredor dunha anchura de 1,60 m por unha altura de 1,43 m. Logo aparece unha estreita galería pola que había que pasar case deitándose. Finalmente, despois duns 20 m, aparecía unha gran poza que impedía o paso. Hoxe xa é imposibel meterse nelas. A ampliación de camiños e o seu uso como esterqueiro (envases, botellas,...) están facéndonos perde-los últimos relitos da minería anterga desta parroquia.

Estas dúas covas son de natureza xistosa (o xisto é a pedra más abondosa nesta zoa) e, como tódalas outras covas das que falamos, parecen ser feitas polo home, respondendo ó tipo chamado *de galería*.

Estas covas están cheas de lendas, e de todas elas afírmase que eran refuxios de mouros (por iso a moitas delas chá-

maselles tamén *covas dos mouros*) e que a xente tiña medo a pasar por alí. Nalgunhas tamén se di que apareceron estadeas e outros seres sobrenaturais, como veremos no seguinte apartado. Fálase incluso, como no caso das dúas últimas descritas, de que serviron de escondite a míticos guerrilleiros como *Foucellas*.

Según algúns autores, todo este entramado de covas que atravesan o Monte das Teixoeiras serían excavacións feitas polos romanos para beneficiarse do ouro que abondaba nes-
tas terras.

Así, Juan L. Naveira no seu libro *El golfo ártabro* fala das covas de Herves e As Travesas como posibeis galerías feitas polo home para procurar a extracción deste precioso mineral. Aínda que tamén alude a que podería tratarse de simples covas artificiais que buscan minas de auga subterraneas, cousa que aínda parece menos probable.

Fala tamén dunha cota de minado que se extende por Carral e que sería un xacemento secundario de aluvión do que, según estudio de varios especialistas, calculouse a súa remoción en 150.000 metros cúbicos. Esta cota de minado é difícil de apreciar debido, por unha banda á desaparición das galerías, e por outra a que a vexetación da zoa afectou á estructura xeral da mina.

Tamén, aínda que non nesta parroquia, atoparemos per-
to outras covas que poden derivarse da minería do ouro, como son as covas de Vea ou as de Tintin, en Abegondo, na parroquia do mesmo nome, ou as galerías de Aquelabanda en Sarandóns.

Algúns historiadores falan incluso da riqueza aurífera do río Barcés. Das areas deste río serían extraídas láminas de ouro mediante o típico procedemento de lavalas en vasillas feitas con varas en forma de cestos. Cabe dicir que este pro-
cedemento aínda foi utilizado —e quizais aínda o é— hai escasísimos anos noutros ríos de Galicia como o Sil e o Deza.

Cova dos foucellas: cada vez a boca de entrada é máis pequena debido ó verquido de escombros.

Finalmente, para aqueles demasiado incrédulos advertimos que áinda hoxe queda ouro en Carral (áinda que non nesta parroquia), e así é recollido polo Mapa Metalogenético de Galicia (escala 1:200000, Lugo), no que se indica a existencia deste mineal en forma masiva e diversa. Sería unha mena de ouro nativo (en estado libre, non combinado) de proceso genético aluvionar (é dicir, formado polo arrastre de correntes de auga). As coordenadas desta zoa serían no método Lambert $x=219'9$ e $y=969'6$ e coinciden cunha zoa de Tabeao preto da parroquia de Castelo (Culleredo).

Ritos e outras lendas

Imos aquí a recoller dun xeito escueto parte do elevado número de ritos e lendas que nesta parroquia áinda perviven.

ven. Non lle damos moita extensión xa que moitas destas historias aplicabeis tamén a Veira foron tratadas xa nos libros de Sumio e Quembre. Asimesmo, noutrous apartados deste mesmo libro apareceron e aparecerán algunhas máis.

Moitos destes ritos e lendas proceden dos tempos prehistóricos, onde se practicaba unha relixión de tipo animista-panteísta, é dicir, de adoración a distintos elementos da Natureza (pedras, astros, árbores, animais,...) que se consideraban parte ou mourada dos diversos deuses que había antes da implantación do cristianismo (s. III-IV). Como morada de deuses, estes elementos da Natureza tiñan, entre outras propiedades, poder para curar diversas enfermidades. A pesar de que a relixión cristiana loitou duramente contra estes costumes, moitos aínda perviven hoxe.

En Veira atopamos, no apartado de pedras curativas, os marcos (pedras fincadas que marcan os lindes de propiedades, aldeas, parroquias, concellos,...). Destacan así o *marco do Canedo* (9), sito nun cómaro cheo de carballos que separa Ordes, Sumio e Veira e o *marco da Egua* (10), sito en plena Costa da Egua, que separa Sumio e Veira. Deste último marco din que, ó estar colocado nun lugar elevado, podíanse ver dende el sete parroquias. En ámbolos douos marcos curaban os paisanos os sabañóns. Para elo había que ir de noite e rasca-la parte afectada contra a pedra. Deixábanse logo un número impar de moedas, que contribuíán a facer máis efectiva a curación.

Tamén servían para cura-los males do gando, tales como a anemia, malos partos, non baixada do leite,... Íase ó marco pola noite e con un martilliño arrincábanse algúns graos de pedra. Despois envolvíanse nun trapiño e atábanse nos cornos do animal; tamén se deixaban no marco moedas ou ben garfos, culleres, ou aínda millor ferraduras do animal que se ía curar. Aínda hoxe se poden ver nalgún destes marcos restos desta forma de pago.

Nos marcos que dividían as leiras (sobre todo nos que estaban enclavados nos límites de catro leiras) curábanse os nenos que tiñan o *curso fora*, é dicir, que lles saía a parte final do intestino polo ano, pasandoo entre dúas persoas *nove veces e unha polo demo* por encima da pedra, recitando de cada vez:

*Marco marqueiro
recollelle o cú
a este compañeiro.*

rezando logo de cada vez un Pai Noso e un Ave María. Mesmo as almorranas curábanse nestas pedras sentándose co ano ó descuberto sobre elas.

Máis importantes en canto a lendas e curacións eran, sen dúbida, as fontes. As fontes máxicas son as que nunca secan, e as doenças más populares que alí se curaban eran a tiriza e más a sombra.

Non hai aldeña ou recuncho que non teña a súa fonte máxica. Aquí en Veira recollemo-las seguintes: a Fonte da Aldea (11), na parroquia do Canedo, hoxe con lavadoiro; a Fonte de Sosventanas (12), na parte traseira do Pazo das Cadeas, tamén con lavadoiro; a Fonte dos Cregos (13), sita no camiño que por detrás do Pazo das Cadeas vai a Novás, e que hoxe só é unha mina de auga; a Fonte de San Roque (14), tamén con lavadoiro, sita nos límites de Veira e Vizoño, preto da Capela de San Roque; Fonte do Ramasquido, no lugar das Teixoeiras; Fonte de Santa Mariña (15), ó lado da igrexa de Veira; Fonte do Frade (16), no lugar de Porriño, tamén hoxe con lavadoiro, unha inscripción indica a súa restauración no 1940; Fonte do Curro (17), con lavadoiro, detrás da aldea do mesmo nome; Fonte do Brañón (18), sita nos prados próximos á Fonte do Curro; Río do Ladeiro (19), conxunto de fonte e río de lavar; Fonte da Volta do Prado de Vao (2), á beira do castro de Herves; Fonte da Camposa, nas

Travesas, perto da Fonte de San Roque; Fonte Fresca, no lugar de Mella; e Fonte do Gundisal (20), no lugar do mesmo nome.

A todas estas fontes íase de noite, antes de raia-lo sol, ou ben despois de poñerse, xa que este astro destrúe as propiedades máxicas da auga. Había que ir por un camiño e vir por outro ou, se se ía polo mesmo camiño, ir pola dereita e vir pola esquerda, sempre sen falar con ninguén.

Destas fontes traíase auga para cura-las distintas doenças, ou ben levábase ó enfermo á mesma fonte para curalo alí.

No caso da tiriza, enfermidade caracterizada pola falta de apetito, anemia e amarelecemento da pel, sentábase ó enfermo á beira da fonte e botábaselle auga *nove veces e unha polo demo* sobre as uñas dos dedos das mans, mentres se recitaba un ensalmo de cada vez, acompañado por un Pai Noso e un Ave María. O ensalmo varía duns lugares a outros; un dos más utilizados é:

Tiriza cochoriza. Negra, negra. Encarnada, encarnada. Azul, verde. De calqueira cor que sexas, maldita sexas. Vaite para as altas marascaladas, onde non se oia cantar nen galiña, nen gallo, nen cristiano bautizado. Co poder de Dios, da Virxe María, un Padre Nuestro e un Ave María.

Todo isto había que repetilo *nove días e un polo demo*, aínda que nalgunhas zoas tamén varía o número de repeticións, que ten que ser sempre impar. Seguidamente a auga coa que se lavou ó enfermo tirábase, ben sobre as ortigas, que secaban a medida que curaba o enfermo, ou ben nas encrucilladas.

Ás veces para cura-la tiriza valía tamén a auga do río, sempre que fose dun lugar onde non apozase, é dicir, que correse sempre. Ou, simplemente, nos casos en que a enfermidade non era grave, valía con mirar como corría a auga do río durante longo tempo.

A tiriza era moi frecuente nos nenos pequenos e, según o dito, era causada polo costume de coloca-los nenos enriba ou ó lado da artesa onde fermentaba o pan. Ó empezar a fermentar iste, collíase a enfermidade.

Para cura-la sombra, doença ás veces mortal, que afectaba sobre todo os nenos facéndolles perde-lo apetito e enrugándolle-la pel e facéndoos parecer xa vellos prematuros, utilizábase tamén a auga das fontes.

Esta terrible enfermidade era transmitida por estar o enfermo en contacto con certos animais (como gatos en xaneira, gatas preñadas, galiñas chocas, arañas, culebras,...), con certo tipo de persoas (envidiosas, botadoras de mal de ollo, mulleres preñadas, mulleres coa regra, defuntos,...) ou en lugares determinados (encrucilladas, cemiterios,...).

Para sabe-lo tipo de sombra que afectou ó doente, recurrese aquí en Veira o mesmo método que en Sumio e outras partes de Carral. Traíase á casa auga destas fontes máxicas recollida pola noite, indo por un camiño e volvendo por outro distinto, sempre sen falar con ninguén. Ó mesmo tempo recollíase na lareira, debaixo do pote, os martes ou venres, cinsa limpa que se misturaba con esta auga. Esta auga con cinsa botábbase a través dunha peneira posta ó reves sobre o neno e recollíase sobre un pano branco. No pano a cinsa facía diversas figuras que nos indicaban a procedencia da sombra. Así, se o debuxo tomaba forma de plumas, a sombra era de galiña; se tiña forma de lías de sangue, era de muller con regra; se tiña forma de pelos era de gato;... Seguidamente a auga de lava-lo neno verquíase nunha taza de barro virxe que había que tirar pola noite hacia atrás e sen mirar nunha encrucillada, procurando que rompese.

A curación facíase espindo o neno e envolvéndoo nunha manta enhoupada de auga destas fontes. Logo se colocaba na pa do forno e metíase no forno, no que se acababa de coce-lo pan, *nove veces e unha sen contar*. Queimábase a roupa

vella que levaba o neno antes de espilo e poñíaselle outra nova.

Outro método para cura-la tiriza era o da artesa, no que dúas mulleres chamadas María pasaban o neno sobre ela, tamén *nove veces e unha sen contar*, dicíndolle unha María a outra de cada vez:

- Toma María.
- ¿Qué me das?
- Un asombrado.
- Deus o reciba sano e salvo.

Engadíase un Pai Noso e un Ave María. Todo isto repetíase *nove noites e unha sen contar*.

Nestas fontes tamén se curaban outras doenzas como a anemia e a falta de apetito. Isto ocurría sobre todo na Fonte dos Brañóns (18), que tiña unha auga turbia que indicaba o seu poder curativo.

Fonte do Frade en Porriño.

Outro importante método curativo tiña lugar na Fonte de Gundisal (20). As mulleres preñadas ás que se lles malograra a primeira cría ían alí pola noite e a primeira persoa que por alí pasaba antes de abri-lo día tiña que botarllas a bendición usando a auga desta fonte. Isto interpretábase como un bautismo antes do parto e a súa finalidade era lograr que o novo fillo nacese sá. A persoa que o bendicía pasaba a se-la madriña ou o padriño do futuro neno.

Outra fonte con importantes propiedades máxicas de tipo relixioso é a Fonte de Santa Mariña (15), sita ó lado da igrexa desta parroquia. Nela depositaban os paisanos moedas en pago dos favores da santa, que libraba as colleitas dos paxaros que as comían. A esta fonte chegaba tamén xente doutras parroquias para coller auga e rociar con ela as súas terras bendicindo así a colleita. As veces, en vez de moedas, levábase á igrexa parte da colleita ou incluso deixabase un saco coa colleita á beira da fonte. Tamén nesta fonte lavábase a cara para cura-las enfermidades da pel.

Ademais das fontes e pedras, outros elementos naturais que interveñen na curación das enfermidades son as plantas e os animais.

En canto ás plantas, son famosos aquí os carqueixos (especie de carballos de casca delgada) dos lugares de Mella e Lago (21), onde se curaban as crebaduras e hernias dos nenos. Buscábanse aquí dúas persoas, un Pedro e un Xan, ou ben, según outras versións, unha María e un Ventura, que fendían con unha navalla ou unha macheta unha árbore nova en sentido vertical. Logo pasaba o neno a través desta fendedura *nove veces e unha polo demo* recitando:

- *Toma Pedro (ou María)*
- *Toma Xan (ou Ventura)*
- *¿Que me das?*
- *Un herniado.*
- *Deus o reciba sano e salvo.*

Engadíase logo un Pai Noso e un Ave María. Feito isto nove días e un polo demo, volvíase a xuntar a árbore con barro. Se co tempo a fendedura da árbore se pechaba, o neno sanábase.

Naturalmente hai centos de formas de utilización das plantas para curar certas doenzas. Destacaremos simplemente dúas que nos parecen bastante curiosas. Así, para curar a *rosa* (enfermidade que causaba descamación da pel da cara, mans,... por estar expostas ó sol, axitación nerviosa, diarreas, etc.) levábase á igrexa un pao de figueira ou de cedro durante tres días, ou ben un sábado. Alí era bendicido e logo levábase para a casa e, pola noite, nunha encrucillada, recitando un ensalmo, collíanse nove follas do pao e tirábanse para atrás sen saber onde ían. Tamén se colocaba un ramo de acivro collido do camiño polo que pasaba a procesión enriba da cabeceira do enfermo durante nove días e un polo demo. A medida que secaba o acivro ía sanando a persoa.

Moi típica era a forma de cura-la gripe mediante ortigas. Ó enfermo había que darlle con un pano de felpa unha masaxe en forma circular pola espalda ou polo peito. Unha vez que o corpo entrase en calor collíanse as ortigas con un guante e volvíase a masaxear con elas ó enfermo. Este non sufría nengún picor xa que o corpo estaba preparado pola masaxe anterior. O que si ocorría era que o doente suaba durante toda a noite eliminando así a gripe.

Tamén os animais teñen poderes curativos. Bastante simática é a curación da tosferina con esquelete de culebras.

A tosferina era unha contaxiosa doença que producía abcesos terribels de tos. Un dos métodos para curala era o seguinte: hai que coller unha culebra viva, sendo a mellor forma de facelo saltar enriba dela pisándolle ó mesmo tempo a cola e a cabeza. Seguidamente, coa fouce ou con un coitelo, córtanselle estas dúas partes do corpo dun golpe seco, xa que a xente cría que o veneno gardábase nestes lugares.

Logo sacábaselle a pel e a carne, deixando só o esquelete, que se poñía a secar colgado na cambota da lareira ou no hórreo. Cando se necesitaba, cocíase o esquelete con un anaco de touciño pois así, se áinda quedaba veleno, pasaría ó touciño. A auga onde se cocía o esquelete bebíase para cura-la doença.

Tamén nesta parroquia de Veira se curaba esta enfermidade, como recollimos no libro de Sumio, con zume de caracois. Procedíase como sigue: recollíanse os caracois que gabeaban polos muros e penedos (só valían estes) pola noitiña, metíanse nun cacharro de barro cuberto con un pano para que non escapasen e colocábase este no tellado da casa ou do horreo para que colleesen o resío da noite. Tamén pola noitiña, esmagábanse os caracois nun pano de estopa. O zume que saía do pano botábase un vaso con moito azucré e bebíase.

Tamén relacionada cos animais aparece aquí unha lenda moi típica en Galicia. É a aparición pola noite dunha galiña con pito de ouro, xeralmente sete. Moita xente intentounos coller para facerse rica, pero ninguén o conseguiu. Entre os lugares de Veira en que aparecía esta galiña con pitos destaca o muiño das Teixoeiras, a Fonte do río Ladeiro (19) e As Catalinas (5).

Finalmente falaremos doutro tipo de lendas moi frecuentes en Galicia como son as aparicións. Aquí a máis abundante é a das estadeas ou procesión de mortos portando luces (velas ou fachos), cruces e caldeiras de auga bendita, guiados por un sacristán e un cura que van cantando responsos. Ían pola noite dende a igrexa a visitar enfermos próximos á morte. Só a veían aqueles que por erro foran bautizados con óleo de difuntos en vez de óleo de vivos, ou tamén aqueles acompañantes ós que estas persoas lles pisaban o pé esquerdo.

Entre os diversos sitios nos que aparecían en Veira están a igrexa de Santa Mariña (15) a capela de San Roque (22) e o muiño da Abelleira. Ás veces a estadea tocaba as campás da

igrexa de Sta. Mariña pola noite. Unha muller oiu ás catro da mañá toca-las campás para o rosario. Cando se achegou á igrexa oíu rezos, pero ó entrar nella observou espantada que non había ninguén. Co susto pemaneceu enferma varios días na cama.

Outro tipo de aparicións frecuentes son as demoníacas. Moitas veces o demo aparece en forma de can. Así, na Cruz de Egua, ás tres ou catro da mañá aparecía un can que cambeaba de tamaño, cor e forma. As veces incluso parecía moi peludo e outras non. Esto mesmo pasaba tamén na cova das Catalinas (5). Na capela de S. Roque (22), na noite de San Xoan, aparecía unha luz a cal tomaba forma de un can con cadea que viña arrastrándose dende o Mesón do Bento, e ó que ninguén pudo coller.

Ás veces o demo era pequeño e rebuldeiro e coñecíase co nome de *trasno* ou tamén co de *o tío Peperucho*. Entraba nas casas pola noite e pasaba o tempo remexendo no faiado, sen deixar durmir á xente. Como era moi ordenado, antes de raia-lo día deixaba todo como estaba. Por iso moitos veciños deixaban ó lado da porta unha cunca con grans de trigo ou millo, así, ó abri-la porta , o trasno derramaba o gran e pasaba toda a noite recolléndo e polo tanto non molestaba ós habitantes da casa. A un veciño apareceulle pola noite e el quixo pegarlle pero cada pao que daba atravesaba a figura e estrelábase no chan, nem bargantes o trasno ía recuando até que ó final desapareceu. No Castro de Herves (2) apareceulle a unha señora que ía a cabalo e non lle atacou, outros subiron camiñando dende este lugar do Castro até o Marco da Egua (10) e alí desapareceu.

Outra aparición fantástica era a da señorita, que aparecía no lugar de O Pino (Curro) e tamén no Castro de Herves (2). Apareceulle pola noite a unha nena que ía coa súa nai e a súa madriña. A señorita preguntoulles se había casas cerca. A madriña púxose a falar con ela pero a nai negouse dicindo-

lle á madriña: "Anda que non queremos llerias". E marcharon. A xente que ía a A Coruña a vender froita víaa moitas veces vestida con roupas antigas, saias blancas largas e levando un cesto. Logo desaparecía.

A Idade Media

Os primeiros datos recabados sobre a parroquia de Veira na Idade Media falannos de que estas terras pertencían en gran parte ó Mosteiro de San Martiño Pinario, sito na cidade de Santiago de Compostela, o cal foi fundado arredor do s. IX e que tivo un gran poder pois chegou a dominar até doce mosteiros de distintas zoas de Galicia.

Tamén parte da parroquia de Veira pertencia ós distintos reis que naqueles tempos gobernaban Galicia e outras partes da Península.

Recollemos un documento firmado en Benavente no ano 1210 por Alfonso IX, rei de Asturias, Castela e León, polo cal concede as terras reais de Parga, Veigüe, Mondego, Mosteirón, Osedo, Sada, Ouces, Lorbé, Tines, Sueiro e Herves (este último lugar pertencente a esta parroquia) a D. Gonzalo Núñez, hermanastro deste rei Alfonso IX, fillo de Fernando II e de Teresa (filla do Conde de Traba). Estas terras foron concedidas ó tal D. Gonzalo Núñez en compensación doutras que lle sacaron na zoa de O Burgo e Almeiras (Culleredo); pero o rei non lle permitirá construir nelas nengún castelo ou elemento defensivo, para impedir calquer poder feudal que puidese chegar a causar problemas á realeza.

Participan os paisanos de Veira, precisamente baixo o mandato do fillo de Alfonso IX, Fernando III o Santo, nas sucesivas loitas que na Reconquista libraron contra os ára-

bes, sobre todo en terras andaluzas. Pero como disto xa falamos abundantemente nos libros de Quembre e Sumio, diremos soamente que a toma de Baeza (Xaén) no ano 1227, fixo que Carral fose denominado “Concello de Lealtade” e puidese colocar nos seus escudos a coroa real e unha bordadura de goles con oito aspas de ouro, unha por cada parroquia.

Nos últimos anos da Idade Media xa aparecen estas terras baixo o dominio dos importantes Condes de Altamira, os cales tiñan a súa torre principal, dende a que dominaban Paleo, Quembre, Sumio e Veira, no Castro de Torre, na parroquia de Quembre.

Moitas terras de Veira foron adquiridas por eles en pago de foro ó Mosteiro de San Martiño Pinario.

Os poderosos condes van facer participar ós seus vasalos de Veira nas súas múltiples loitas para amplia-los os seus dominios, sobre todo co arzobispado de Santiago, pero tamén coas torres de Mesía, Suevos, Montaos e Vimianzo. Tamén someteron, como veremos na Idade Moderna, ós seus súbditos a fortísimos impostos.

A Idade Moderna

Abrangue a Idade Moderna dende o s. XVI ó XIX.

Durante os séculos XVII e XVIII Galicia aparece dividida en sete provincias. As terras de Carral, xa que áinda non existían os Concellos (aparecen no 1812), repártense nas provincias de Santiago e Betanzos, quedando Veira na provincia de Santiago, dentro da xurisdicción do Val de Barcia.

Nos primeiros tempos aparecen moitas familias de rango poseendo casas e terras nesta parroquia. En documentos suministrados polo historiador de Culleredo, Carlos Pereira Martínez, vemos que os Ozores, Pardo de Andrade, Becerra,

etc. disfrutaban de amplos dominios. Así, o 17 de maio de 1606 en Herves, a xustiza da merindade do Val de Barcia resolve as diferencias de criterio entre Francisco Vázquez de Balboa, rexedor da cidade de A Coruña, e Catalina de Nabeyra, viúva de Fernán Varela de Lale, sobre nove cargas de centeo.

Rodrigo Fernández de Becerra, fundador do maiorazgo da Casa de Boedo (Queixas) aparece tamén por estes anos como dono de varias terras no Canedo.

O 29 de maio de 1663, Fernando Varela, de Sumio, vende a Rodrigo Fernández de Becerra, notario de Santiago, e á súa muller, Antonia de Bentosa, varias propiedades nas ferigresías de Sumio, Ardemil, Rubieiro e Veira por quince ducados.

Noutros documentos atopamos tamén nomes de múltiples donos destas terras. Así, no Arquivo da Mitra Compostelana hai un importante documento que fala do percorrido que no ano 1603 fixo o Cardenal Jerónimo del Hoyo polo concello de Carral, en el fala de Veira como unha ferigresía que naqueles tempos tiña 42 ferigreses e di: "Los frutos se hacen doce partes, los seis y un diezmo los lleva el rector y los cinco por sine cura collativa, Gil Rodriguez, natural de La Vanesa, y los sextos de esta mitad los herederos del abad Freixomil; vale la parte del rector trece cargas de todo y tres pipas de vino; la parroquia es de presentación de legos y la sine cura del monasterio de San Martín Pinario. La fábrica no tiene renta ninguna". Neste documento vemos como recolle a distribución de impostos que os veciños da parroquia tiñan que pagar.

Tamén nos fala, entre outras cousas, de posuidores destas terras, outro documento importantísimo, o Catastro do Marqués da Ensenada, enquisa levada a cabo nas 22 provincias que componían a coroa de Castela para coñecer distintos datos das parroquias, sobre todo a niveis de produción económica e rendas.

Aparecen aquí como posuidores de terras e casas en Veira e disfrutadores de rendas, a Cofradía do Santísimo Sacramento en Veira, a Cofradía de Santa María do Campo en A Coruña, o convento da Nosa Sra. do Carme (Santiago), Nosa Sra. do Rosario (Dean), a Capela de San Xoan Bautista (Quembre), familia Prego de Montaos, Marqueses de Figueiroa e a realeza.

Pero, sen dúbida, os posuidores más importantes son os Condes de Altamira que, según apunta este documento, adquieren moitas terras desta parroquia por foro ó mosteiro de S. Martiño Pinario; nembargantes os veciños de Veira aínda terán que suministrar a este mosteiro varios azumbres de viño cada ano por pago de rendas.

O Conde de Altamira nomeaba xuíz e escribán nestas terras do Val de Barcia e, polo tanto, administraba a súa xustiza. Cada veciño pagáballe un real cada ano por *imposto de vasalaxe* e, no caso das viúvas, pagábanselle dous, ou senón

Capela da Casa da Cerca en Curro (Herves de Abaixo). Pequena capela adosada á casa. Na fiestra existía unha imaxe de San Sebastián

unha galiña. Iste pago tíñase que entregar ó seu administrador, que vivía na Horta do Conde (Quembre), o día marcado; se así non se facía, o veciño tiña que pagar unha multa de gran cuantía.

Cobraba o Conde tamén o *imposto de luctuosa*. É dicir, ó morrer un veciño, en pago para que os seus herdeiros puidesen seguir disfrutando (?) das terras, tiñan que entregarlle ó Conde a mellor peza de gando que tiveran. Cobraba asimismo *mostrencos e penas de cámara*.

As colleitas e o gando tiñan que soportar fortes rendas. Os *diezmos* aplicábanse sobre as colleitas, e as *primicias* eran uns impostos que se cargaban sobre o gando. Non imos falar aquí da cuantía destes impostos que recollemos xa nos libros de Quembre e Sumio, só diremos que non había ningunha clase de cultivo, por modesto que fose, nin ningunha peza de gando, que escapase a estes impostos que cobraba o Conde, ben en ferrados de trigo, centeo, azumbres de viño ou moeda.

Pero non só eran os Condes de Altamira os que vivían a conta da pobreza dos veciños de Veira. A igrexa cobraba tamén gran cantidade de rendas e impostos. O párroco da ferigresía e sucesivos canónigos da cidade de Santiago cobraban tamén *diezmos* sobre as colleitas e *primicias* sobre o gando, ademais de posuír numerosas terras e casas polas que tamén cobraban tributos. Tamén cobraba a igrexa as *oblatas* (o cura da ferigresía cobraba estes impostos para sufraga-los gastos de viño, hostias, cera e ornamentos da igrexa). Cada veciño casado entregáballe ó cura medio ferrado de trigo; as mulleres casadas ou viúvas dábanlle dúas ducias de ovos; os viúvos non pagaban nada.

O *pan de covas* era pagado polo pobo para axudar a manter en bó estado o cemiterio.

Tamén cobraba impostos ó pobo nesta parroquia a Dignidade Arcediana de Nendos, de Santiago, á que cada veci-

ño tíñalle que entregar por razón de *boto* medio ferrado de centeo ó ano.

O mesmo documento do Catastro da Ensenada fálanos de que por aqueles anos existían en Veira nove muiños e tres tabernas.

Pero tamén existían xa naqueles tempos diversas igrexas e pazos, hoxe algúns desaparecidos, outros totalmente arruinados e outros que, afortunadamente, áinda quedan en pé.

Unha das capelas máis antergas sería a de San Bartolomeu (23), hoxe desaparecida xunto co cruceiro que estaba ó seu lado. Asentábase no lugar de San Bartolomeu, no límite de Veira e Abegondo, en pleno Camiño de Santiago. Situaríase así na marxe dereita da estrada Betanzos-Mesón do Bento. Os primeiros datos que aparecen desta capela son do ano 1791, neles o Comisario da Inquisición D. Antonio López de Baliño atopaa xa indecente e moi derruida, o que nos indica que o ano de fundación desta capela é moitísimo anterior. Foi reconstruída de novo, pero desapareceu xa definitivamente hai poucos anos. Os santos foron trasladados a Montouto. A festa de San Bartolomeu celebrábase o 24 de Xullo. A lenda cónтанos que aquí, no monte de San Bartolomeu próximo á capela, viña a durmir o inverno.

Desa mesma época era a capela situada no lugar de O Curro (24), en Herves de Abaixo. Hoxe áinda se aprecian as paredes e a hornacina onde estaba colocado o santo. A casa antiga á que pertencia a capela chámase a Casa da Cerca, e está rodeada de murallas. O santo que lembran os vellos do lugar era San Sebastián, e foi levado polos antigos donos da casa para Pontevedra hai uns corenta anos.

Tamén no outro lugar de Veira chamado O Curro (ó lado da aldea de Gundisal) hai outra vella capela (25) arruinada que conserva as paredes e que hoxe pertence a D. Eduardo, afamado médico de Carral. Nela, lembran os paisanos, hai cincuenta anos que áinda se casaba a xente e se rezaba o rosa-

rio. Debido á súa pequenez moita xente tiña que oír misa dende a porta. Aínda que parece adicada a San Bieito, nela lémbrase a imaxe de San Roque co seu can e báculo de peregrino. Enfrente estaba situada a Casa Rectoral e xa no ano 1700 recollíase en algúns documentos a existencia desta capela.

Había outra capela no Pazo das Cadeas (12) en Herves, pero a esta referirémonos máis adiante, no apartado de Época Contemporánea.

Sen dúbida, unha das capelas más importantes de Veira, e que aínda hoxe queda en pé é a de San Roque (22), nas Travesas, á beira esquerda da estrada Betanzos-Mesón do Bento. É unha pequena capela hoxe caleada que encima da porta ten a seguinte inscripción: "Hesta capilla de San Roque se yzo de limosna el año 1773-1886", pero nós atopamos documentos do ano 1660 nos que se fala xa desta capela de San Roque, o que indica que a que hoxe existe é posterior. Cardeso Liñares fálanos de que foi restaurada no ano 1967 e que conta coas imaxes de San Roque, a Virxe do Rosario e Santa Bárbara.

Aséntase esta ermita nun campo onde se celebraba a famosa feira de As Travesas; alí podemos apreciar un carballo milenario ó que, segúن conta a lenda chegou un valente rei perseguido polos seus adversarios e, apoiando as espaldas contra este carballo, desenvainou a espada e defendeuuse bravamente facendo fuxir ós enemigos. Tamén tiña sona o carballo de dar sorte ós feirantes que se refuxiaban ó seu abrigo, facendo que a venda dos seus productos fose máis rendible.

No campo da feira está tamén un cruceiro que consta de dúas plataformas, grada circular, fuste circular e cruz de cemento. A cruz sufriu múltiples agresións xa que foi de pedra, madeira e, finalmente, de cemento.

A capela de San Roque tiña capelanía (fundación feita por un grupo de veciños que pagaba un dereito á igrexa para que fixese misa en determinadas datas, que xeneralmente

correspondía coas festas). Tamén aparecen arredor do ano 1700 as capelanías do Rosario, Concepción e San Bieito.

A feira de As Travesas foi moi importante, e as súas orixes remóntanse a moito antes do ano 1600. Facíase o primeiro domingo de cada mes, áinda que máis adiante, debido á influencia da feira da Adina, trasladouse ó 11 de cada mes, pero finalmente esmoreceu.

En documentos do século XVIII fálase de que nesta importantísima feira trafegábase con trigo, centeo, millo, gando, galiñas, pitos, ovos, manteiga, queixos,... Mesturábase isto con rosquilleiras, vendedores de baratillo,... e tamén cos augadores, que vendían a auga procedente da fonte de S. Roque; levaban a garrafa coa auga ó lombo e un cestiño con vasos e ofrecíanlla á xente berrando: "Auga fresca da fonte de San Roque".

Tamén por aqueles tempos había diversos pazos en Veira. Dous deles, o Pazo de Gundosal e o Pazo do Canedo, desapareceron hai moitos anos.

Inscripción da porta da capela de San Roque en As Travesas.

O Pazo de Gundisal (26), situado no lugar do mesmo nome, apenas é lembrado hoxe. Recollemos datos del no ano 1801, cando era o seu dono D. Angel López Bermúdez, pertencente á ilustre familia dos López Bermúdez, posuidores tamén do Pazo do Canedo.

O Pazo do Canedo (27), sito no centro da aldea do Canedo, era coñrido máis ben como Casa do Canedo. Era unha modesta casa de fidalgos con escudo na súa fachada. Desta casa aínda queda lembranza polos máis anciáns do lugar. Entre os seus posuidores destacan D. Juan López Bermúdez, "O Vello", que vivía alí con esposa e fillos; logo pertenceu a D. Angel López Bermúdez, dono do Pazo de Gundisal; e tamén temos como moradores desta casa a Dna. Inés López de Barral y Ventosa, filla de Dna. María Sánchez de Barral, dona do Pazo dos Barral en Sarandóns, onde unha noite de 1554 durmiu o rei Felipe II, cando dende A Coruña se desplazaba a Santiago. Outro importante Señor dono desta casa a partir do ano 1750 foi D. José Martínez Bermúdez, abogado da Real Audiencia de A Coruña.

Pero o pazo máis importante de Veira é o Pazo de As Cadeas (12), que aínda permanece en pé pese a estar moi modificado. Situado en Herves de Abaixo, o primeiro posuidor que se lle coñece é Don Rodrigo de Basante ou Basanta, procedente dunha familia de ricos comerciantes e que, segúن nos conta Carlos Martínez Barbeito no seu libro *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*, formou compañía con D. Fernando de Andrade, D. Cristobal Haro e D. Alfonso de Salamanca para armar a expedición a Río de La Plata que zarpou de A Coruña o 15 de marzo de 1526, data que nos da unha idea de a antigüedad deste pazo. Este D. Rodrigo de Basante poseía unha casa en A Coruña onde se aloxaba a Audiencia.

Os Quiroga, os Valdés e os Quindós son algunas das importantes familias ás que pertenceu iste pazo.

No ano 1680, sendo dona deste pazo Dna. Bernarda de Ulloa, hospedouse aquí a futura raiña Dna. María Ana de Neoburgo que, dende o palatinado, viña a atoparse co seu prometido Carlos II. Mª Ana de Neoburgo, segunda esposa de Carlos II viña de Flandes en difíciles tempos de guerra e o barco inglés que a transportaba, o *Duke*, debido á tempestade, encallou en Mugardos en abril deste ano. Ela adícase entón a visitar A Coruña, Santiago, Lugo,... antes de dirixirse a Madrid para ver ó seu esposo. Despois de pasar sete días en A Coruña, dende o 8 ó 15 de abril, onde foi homenaxeada, diríxese a Santiago e fai noite neste Pazo de As Cadeas. Esta visita foi especialmente comentada na época, e incluso se fixeron versos, debido ó seu xeito de vida. O rei Carlos II, o 11 de setembro de 1680, expide un decreto polo que se lle concede a Dna. Bernarda de Ulloa o privilexio de poñer cadeas na porta do seu pazo. As cadeas aínda existen , e os veciños aínda teñen lembranza das lendas que rodean estas cadeas. Así, din que aquel que cometese un delito lonxe da parroquia e tocase as cadeas do pazo antes de que o colleesen, quedaba libre; incluso en épocas más modernas, nos líos que xurdían nas parroquias e nos que houbese agresións, se o agresor tocaba as cadeas antes de ser apresado, quedaba salvado.

Personaxes importantes que tamén viviron neste pazo foron D. Gaspar Quiroga, aquí nado, Xefe de Escuadra e Cabaleiro do Hábito de Santiago; o seu irmán Andrés, académico de número da Real Academia de Agricultores alá polo ano 1760; D. Diego Juan de Ulloa, Canónigo Maxistral e Deán en Santiago, responsable da construción da fermosa Casa do Deán, sita na Rúa do Villar en Santiago, e que chegou a ser bispo de Lugo. Esta familia dos Ulloa era moi influente e contaba con parentes en altos postos da igrexa, milicia e administración e, ademáis do Pazo de Herves, posuía as casas das xurisdiccionés de Noicela, Doucos, S.

Lourenzo, Chavín, Cangas de Tineo, etc... Outro posuidor foi D. José Ignacio Quiroga y Quindós, Capitán de Cazadores e retirado do Rexemento Provincial de Betanzos e Coronel dos Reais Exercitos, Rexedor Perpetuo de Mondoñedo, membro da Real Maestranza de Ronda e das Ordes Militares de Montesa. Ademáis de ser o señor da Casa de Herves, posuía casa e terras en Soñar, Sésamo, Burela e Anguieira.

Tamén viviu aquí D. Antonio Rybadeneira Acebedo Navia Bolaño Sarmiento de Sotomayor Quindós Pardo Oso-rio Obregón Robles y Calvete, Cabaleiro do Hábito de Santiago. El e Dona Mª Teresa, donos da Casa de Herves, titulábanse tamén señores das casas de Burela, San Juan de Villarante y Villaguisede e do Coto de Soñar.

Finalmente o pazo pasou a mans extrañas á familia e foi decaendo pouco a pouco, desapareceu o escudo e áinda pode verse un fermoso pombal caleado.

Idade Contemporánea

Exténdese dende o 1800 até os nosos días.

Vese inmersa Veira ó principio desta época na Invasión Francesa, que asola Carral, o mesmo que outros moitos concellos. Os exércitos franceses rouban tódolos obxectos de valor que atopan en igrexas, pazos e casas.

Ó mesmo tempo varias gavillas —bandas de ladróns— asolan Veira. Algunha destas gavillas está formada por xente do mesmo Carral, áinda que as más importantes que por aquí operan son as de Betanzos, Cambre, Abegondo e Poulo.

Un sitio de reunión das gavillas eran as tabernas, entre elas unha situada en Herves, mesmo ó lado do actual mesón e que xa se coñecía precisamente co nome de Mesón de Herves (28). Desta taberna xa hai datos do ano 1700, e nela para-

ban paisanos, carreteiros e viaxantes que dende A Coruña se trasladaban a Santiago. Funcionaba ademáis como estanco.

Aquí precisamente foi arrestado Vicente Antonio Rodríguez, xefe da gavilla de Poulo, con parte do botín que roubara o día 15 de outubro de 1820 a D. Jacinto Sánchez Merelas, despois de torturalo. O botín estaba formado por alfaia, diñeiro e roupa. O delincuente acusa ós restantes membros da gavilla, entre eles a súa propia nai, Andrea Agustina Rodríguez, viúva, que vive sobre todo da mendicidade. Arrestan logo a tódolos membros da gavilla e os levan ó cárcere de Carral (naqueles tempos a Torre dos Condes de Altamira, sita no castro da Torre en Quembre, servía xa soio como prisión). Pero o xefe escapa dela aproveitando a festa de Noiteboa. Máis tarde, o día 8 de Febreiro de 1821, tamén escapan deste cárcere cinco membros máis da gavilla. Finalmente serán arrestados de novo tras un tiroteo coa partida de voluntarios de Aragón. Un dos membros da gavilla resulta morto e os outros son condeados a penas que oscilan entre os dez anos na prisión de Ceuta e os dous anos do cárcere de Santiago.

Enseguida se ve Veira metida en plenas Guerras Carlistas. Co nome de Guerras Carlistas referímonos á longa etapa de guerras que aconteceron en tres etapas: a primeira entre os anos 1839-1840; a segunda entre 1847-1848; e a terceira entre 1869-1875. Nela enfrentáronse os absolutistas cos liberais. Os absolutistas, chamados tamén *fasciosos*, sostiñan que os poder do rei emanaba de Deus e, polo tanto, detectaba o poder absoluto, sen que o pobo gozase de ningunha libertade, preconizando así a volta ó Antigo Réxime e á Inquisición. Estas ideas eran apoiadas pola igrexa, aristócratas e militares de alto rango.

Os liberais preconizaban a elección de gobernantes polo pobo e o establecemento das libertades políticas. Nutrían as súas filas con burgueses adicados ó comercio e á industria, oficiais do exército, etc...

As primeiras escaramuzas xurden despois da volta de Fernando VII, que durante a invasión francesa foi levado a Francia con enganos por Napoleón.

Mentres dura a invasión, os liberais reúnense en Cádiz e redactan a constitución máis progresista que se fixo até aqueles tempos. Entre os firmantes desta constitución á que o pobo otorgou o nome de "a Pepa", por sair á luz o 19 de Marzo, día de San Xosé (de aí o dito *Viva la Pepa*), estaba Francisco Bermúdez de Castro y Sangro de Moscoso, dono do Pazo de Vilasuso (Sumio) e enterrado na igrexa desta mesma parroquia, que tamén xogou un papel importantísimo na loita contra os franceses.

Á súa volta, Fernando VII anula esta Constitución e reprime as liberades do pobo, polo que empezan a xurdir enfrentamentos. A situación agrávase cando deixa como herdeira da coroa á súa filla Isabel II. Os absolutista opóñense a que España sexa gobernada por unha muller e inclínanse polo tío desta e irmán do rei, Carlos, que comulga coas vellas ideas de absolutismo. Comeza así unha longa guerra de guerrillas.

Nas guerras carlistas o Concello de Carral declarase partidario de Isabel II e requisá á poboación e á igrexa de Carral todo tipo de xoias e diñeiro para facer frente á sublevación fascista. Un destacamento militar sitúase na mesma vila de Carral, e outro en Herves, no Pazo das Cadeas (12). Este último é utilizado tamén como prisión. É moita a xente de Carral que cumple aquí o seu servicio militar, engrosando as filas de soldados que loitan contra os absolutistas. Tamén nos seus subterraneos había prisioneiros e as lendas falan das grandes covas do pazo onde morreu moita xente, aparecendo más tarde os esqueletos. Algunhas das súas covas utilizábanse tamén como adegas.

Os veciños da parroquia de Veira teñen que pagar ós soldados a súa mantenza, e o Concello é o encargado de reco-

ller todo o necesario para o exército (leña, viño, palla, cebada, cartos para munición,...) sendo isto moi gravoso para o pobo. Ademais os veciños tiñan a obrigación de acoller na súa casa ós soldados, debido á falta de espacio nos rexementos, provocando isto máis abusos áinda.

En datos recollidos nas actas do Concello aparecen moitas queixas dos veciños, xa que ademais do dito anteriormente teñen que axudar a levar, no periodo entre guerras, un destacamento de carros e cabalería para conducir dúas veces por semana ós prisioneiros desde o Pazo das Cadeas até A Coruña. Protestan os veciños de Veira alegando que este transporte deberían axudalo a facer tódolos veciños de Carral e non só os de esta parroquia.

Por aqueles tempos díctanse medidas especiais, como por exemplo que nengunha muller forasteira sexa recollida en nengunha casa do Concello e, sobre todo, que os veciños patrullen e monten gardas, especialmente na estrada A Coruña-Santiago para que, en caso de avistar destacamentos enemigos, toquen rapidamente as campás da igrexa para alertar veciños e soldados. O cura da parroquia ten que encargarse de entregar ó concello a partida de bautismo dos homes de idade entre 18 e 50 anos para movilizalos.

Moitas son as tragedias que esta guerra causa en Carral e aledaños. Na Primeira Guerra Carlista rexistráronse moi preto de aquí varias accións da famosa guerrilla carlista de Mesía, Sobrado, Arzúa e Melide. O 4 de agosto de 1835 asaltan a diligencia no Mesón do Bento, matando a un tenente coronel que nela viña e collendo varios reféns. O 14 de xaneiro de 1838 ataca Carballo unha división carlista de trescentos homes. A facción de Mesía- Betanzos, baixo o mando do fraile Saturnino Enríquez aniquila unha aldea moi preto de aquí, é a aldea de Vios (Abegondo), que se resiste a entregar cartos para a causa carlista, o que provoca o asesinato, nun só día, de dezaseis veciños desta parroquia. Aquí mesmo, na

feira de As Travesas (22), os carlistas matan unha persoa no ano 1837.

Pero os sucesos más importantes van a suceder na chamada Terceira Guerra Carlista (1869-1875). Nestes momentos acababa de xurdir en Galicia unha nova ideoloxía, o republicanismo, que pretende abolir a monarquía e que en Galicia empeza a coller força a partir do ano 1868. O republicanismo nutre as súas filas con estudiantes, pequenos comerciantes, artesáns, campesinos e obreiros. Era de tendencia progresista e, ademais do restablecemento das libertades do pobo, pedía para o campo a reforma agraria, abolindo así o foro. Por isto, concellos como o de Carral, poboados en gran medida por campesiños, vanse a adherir fortemente ó ideal republicano.

Ó longo destes anos xurden varios momentos de tensión. Así, no ano 1871, con motivo das eleccións a deputados das Cortes Españolas, no Concello de Carral varios veciños impiden a votación obstruíndo a escalaera de entrada ó Concello por considerar manipuladas as eleccións. A garda civil non chega para impoñela orde e, ó día seguinte, sae hacia Carral un rexemento de cabaleiría composto por trinta soldados e un subalterno para prestar auxilio ó alcalde. Sucesos parecidos ocurren en outros concellos de Galicia.

A xente protesta tamén contra as enormes contribucións que imponen os concellos e xurden varios levantamentos populares contra estes pagos en Culleredo, Oza, Cambre,... nos que ten que intervi-lo exército para cobra-los arbitrios. Así, por exemplo, o 18 de Decembro de 1870, o pobo de Cambre, baixo o berro de "*Viva a República!*", ataca con paos e pedras a cobradores de impostos e garda civil, ferindo a un cabo da benemérita dunha pedrada na cabeza. Estos disparan contra o pobo causando varios feridos e levando preso ó resto dos manifestantes.

O 2 de xullo de 1871 ten lugar o motín da feira de As Tra-

vesas (22), levantamento dos feirantes e campesinos contra os abusivos impostos. Xa dende as nove da mañá a feira vese intranquila. Os cobradores de impostos poñen un banco e unha mesa dentro da feira para cobrar e inmediatamente son apedreados. A garda civil arresta a tres persoas e os cobradores teñen que alonxarse e coloca-la mesa de cobranza na estrada, preto do Mesón do Bento. A feira ferve cada vez máis, arredor das dúas da tarde tódolos participantes na feira acordan facer fuxir ós cobradores e consegui-la libertade dos tres arrestados (dous homes e unha muller). Con insultos e pedradas protestan contra a terrible explotación á que son sometidos. A garda civil dispara sobre a multitud. Un home morre alí mesmo e outro ferido morrerá ó anoitecer, unha muller e un neno que levaba en brazos son gravemente feridos. Ás catro da tarde a sublevación popular é aniquilada.

Istes son os incidentes más importantes producidos en Veira e arredores polas guerras carlistas que asolaron Galicia e España. Pero entre a Primeira e a Segunda Guerra Carlista, Veira vese tamén convulsionada por un suceso tráxico e famoso en toda Galicia, coñecido como o episodio dos *mártires de Carral*.

Deste levantamento dos militares progresistas comandados por Solís e arroupados por sectores da sociedade galega como comerciantes, industriais, asalariados e estudiantes contra o absolutismo centralizador español xa falamos nos libros de Paleo, Quembre e Sumio, e aquí só imos referirnos ós sucesivos pasos que os exércitos combatentes diron, atravesando en varias ocasións a parroquia de Veira.

Como sabemos, o alzamento prodúcese o 2 de abril de 1846. Ás cinco da tarde, na Praza Maior de Lugo, o 2º Batallón do Rexemento de Zamora que se dirixía a Valladolid ó mando do comandante Solís, inicia a rebelión. Inmediatamente únese ós rebeldes a Sección de Xixón que se atopa en Lugo.

O día 4 Solís vai hacia Santiago a xuntarse con outros

militares progresistas e cos estudiantes; ó mesmo tempo, en A Coruña, o capitán xeneral Villalonga chama, para combate-los exércitos rebeldes ó tenente xeneral Puig Samper. Así mesmo declara ós revolucionarios "*fora da lei*".

O día 5 Puig Samper, ó frente de dous batallóns de Zamora, sae de A Coruña para enfrentarse a Solís, pernocta en O Burgo, pasa por Betanzos e diríxese a Santiago por dúas direccións: o grosso do exército pasa por As Travesas (22), a artillería irá por estrada até Santiago.

O 7 de abril Madrid manda dous batallóns de Castilla, tres batallóns de As Vascongadas e un de cabaleiría para derrotar ós sublevados mandados polo xeneral Concha.

O 8 de abril os dous exércitos inimigos atópanse en Sigüeiro. Solís, con superioridade numérica, non ataca e, incomprensiblemente, ofrécelle unha tregua a Puig Samper.

Durante os días 8, 9 e 10 xurden levantamentos progresistas en Pontevedra, Tui e Vigo. En Vigo baixo o mando do brigadier Rubén de Celís, que xogará un papel importante na dura batalla que se avecinaba. Nestes días Solís diríxese a Santiago e de alí a Pontevedra para reunirse coas tropas sublevadas.

O 11 de Abril Samper intenta seguir a Solís, pero ó enterrarse dos novos levantamientos cando se atopaba en Santiago, volve para A Coruña.

Finalmente o 13 de abril atópanse de novo en Sigüeiro e comezan unha guerra sen cuartel. Contan as crónicas que en catro horas prodúcense máis de cen mortos, non houbo vencedores nen vencidos, pero Puig Samper presenta a dimisión e toma o mando das forzas o xeneral Mac Crohon.

O día 15 de abril Solís parte co seu exército hacia A Coruña; outro exército revolucionario comandado por Rubén de Celís vai a Ourense. O exército estatal, agora baixo o mando do Xeneral Mac Crohon, atópase aquí mesmo, en Carral, pendiente do que fagan os rebeldes.

Os seguintes días Solís pasará co seu exército por A Coruña, Ferrol, Betanzos. O día 21 de abril é nomeado capitán xeneral de Galicia. Finalmente, despois de moito recorrer Galicia ambos bandos sen volver a ter nengún enfrentamento, encóntranse en Santiago e alí ten lugar a batalla definitiva no lugar de Cacheiras. O exército do xeneral Concha derrota a Solís nesta batalla. Solís e os seús oficiais refúxianse en San Martiño Pinario, esperando a chegada de Rubén de Celís, que co seu exército viña a auxilialos dende Ourense. Pero este nunca apareceu e Solís entrégase. O 25 de abril saen prisioneros dende Santiago e chegan a Carral pasando de novo pola parroquia de Veira.

O 26 de abril son xuzgados e fusilados Solís e 11 oficiais, os chamados mártires de Carral, pero desto xa falamos abundantemente nos libros de outras parroquias de Carral e, por elo deixaremos aquí este luctuoso suceso.

Sigamos pois o curso da Historia. Unha vez derrotados os carlistas, a partir do ano 1875 volven os tempos de cambios políticos e incertidumes.

O concello de Carral vese inmerso en gran cantidade de problemas internos polas loitas intestinas entre partidos. Prodúcense entón cambios de corporación municipal, impostos ás veces polo goberno. Así, por exemplo, nos anos 1934-35 prodúcese a destitución de alcalde e concellais. Asimismo o campesinado de Carral, cada vez máis concienciado da súa situación de esclavitude, loita agora contra a súa explotación de varias maneiras. Unha delas é o nacemento de gran cantidade de asociación gandeiras, como a Sociedade de Seguros Mutuos de Herves, nas que a misión principal era facer un fondo común para supera-las desgracias causadas pola morte e enfermidade do gando, pero que ó mesmo tempo son dinamizadoras políticas, xa que os agricultores e os gandeiros xúntanse e falan dos seus múltiples problemas, chegando ás veces a enfrentarse co poder reinante.

Por estes anos xurden asimesmo varias agrupacións políticas en Carral. En Veira atopamo-la acta de fundación da Agrupación Local do Partido de Unión Republicana, datada ás 14 horas do día 21 de Decembro de 1935 en Herves, sendo elixido presidente Jesús Cabanas García, vicepresidente Antonio Cabanas Doval, secretario José Fiaño Martínez, tesoreiro José Fernández Mosquera e vocais Domingo Meijide de Iglesias, José Gómez Ponte e Román Santos Linares.

De toda esta eclosión de sociedades gandeiras e partidos políticos falaremos más amplamente no seguinte libro, dedicado a Tabeaoio.

Pero pronto toda esta nova libertade que se respira en Carral vai ser abortada traxicamente. É o ano 1936. O 18 de xullo deste ano ten lugar o pronunciamento do Xeneral Franco, iniciándose así a Guerra Civil que en Galicia, no seu aspecto puramente bélico dura soamente até o 30 de xullo deste mesmo ano. Pero as súas nefastas consecuencias pro-

Igrexa parroquial de Santa Mariña.

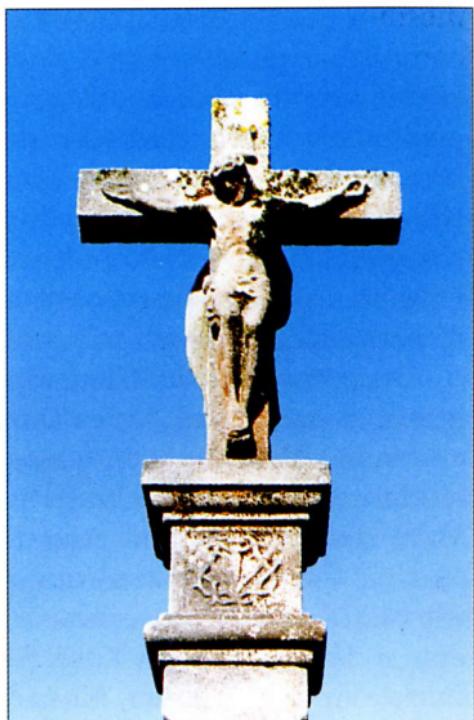

lónganse durante longo tempo. Os fascistas chegan ó poder e aniquilan non só á xente que se lles opón ou que non comulga coas súas ideas, senón tamén a moitísima xente sen ideoloxía cuio único delito é vivir.

Os veciños de Veira e Carral falannos do sinistro lugar de As Catalinas (5), á beira esquerda da estrada A Coruña- Santiago, mesmo na desembocadura do camiño que nos leva á aldea de As Teixoeiras. Alí chegaban camións cargados de prisioneiros que eran fusilados pola noitiña. O día seguinte os mesmos veciños da parroquia collían os cadáveres e, en carros, levabannos a enterrar, a algúns deles no mesmo cemiterio da parroquia. Eran de novo tempos de terror. Moitas persoas botábanse ó monte e, nas covas de Carral, agachábbase xente do lugar e loitadores contra a dictadura, os guerrilleiros, que aquí xeralmente recibían o nome de *os foucellas*, aludindo ó mítico guerrilleiro Benigno Andrade, alias *O Foucellas*. Precisamente a cova por nos descrita no apartado de covas de Veira, situada en Herves de Abaixo, despois da casa do muiñeiro, coñecíase co nome de *Cova dos Foucellas* (7).

Pero ás veces, baixo este nome de *foucellas*, agachábanse simples bandoleiros. Cando Benigno Andrade García, O

Cruceiro da igrexa parroquial de Santa Mariña.

Foucellas é detido o día 9 de marzo de 1952, despois das súas múltiples e sonadas escapadas, acúsano entre outros delitos (?) dun atraco perpetrado en Veira no lugar de Mella, na casa de D. Ricardo Rivas, o 4 de xaneiro de 1946. Naquela data nove individuos armados con fusís e pistolas entran na casa e esíxenlle ó propietario 20.000 pts. e unha escopeta que el tiña. Agrédeno fisicamente pero, ante a resistencia do Sr. Rivas, que estaba enfermo, a entregaralles nada, teñen eles mesmos que rexistra-la casa e atopa-lo diñeiro esixido. Estaban na casa tamén a filla e o neto do dono. D. Ricardo Rivas afirma no xuizo que aquela era a forza armada dos *foucellas*, pero incurre en contradicción coa declaración do seu neto. D. Ricardo Rivas di que había dous meses que outros seis guerrilleiros armados de fusís e bombas de man visitaran a súa casa pero, ó non esta-lo propietario, non se levaran nada. O *Foucellas* negou sempre este episodio, aínda que non lle importou recoñecer outros que no xuizo lle imputaron.

Durante a Idade Contemporánea aparece unha nova igrexa, a parroquial de Sta. Mariña (15), situada nun lugar apartado. Desta igrexa temos datos xa de tempos moi modernos. No ano 1890 presentaba catro altares adicados á Virxe das Dolores, San Antonio, Virxe das Neves e Santa Mariña. Cardeso Liñares, que recorreu gran parte das igrexas de Carral, di que as imaxes que naqueles tempos había eran a da patrona, San Xosé, San Vicente, San Roque, Santa Lucía, Virxe do Carme, Nosa Señora das Angustias, Neno Xesús, Virxe de As Neves, San Antonio e, destaca entre os seus obxectos de valor, a Cruz Parroquial de prata, unha peza barroca do século XVII.

Era unha igrexa moi pequena, sen campanario nem bancos. Foi reconstruída no ano 1954 e agrandouse a capela maior e engadiuseelle unha ampla sancristía, onde se colocou o antergo altar maior, barroco e de columnas salomónicas. Para o altar maior mercouse un retablo neogótico. As imaxes

modernas non teñen gran valor artístico e só quedan como imaxes antigas as de San Roque, Santa Mariña (a pequena), San Xosé, Virxe das Angustias e San Vicente Ferrer. Tamén se conserva a valiosa cruz parroquial. Esta nova igrexa foi inaugurada o ano 1955 polo cura D. Luis Lestón Lago, que participou na Guerra Civil como capitán de aviación.

Durante o periodo de reconstrucción da igrexa a misa parroquial celebrábase na capela do Pazo das Cadeas e algunha xente ainda lembra a Virxe de Lourdes que presidía o altar.

A igrexa presenta hoxe un aspecto sinxelo, branqueada, e co antigo campanario situado a certa distancia, no novo cementerio. Aparece tamén o cruceiro, hoxe cuberto de cemento no seu fuste, pero conserva a mesa onde se pousaba o ataúde nos enterros e tamén dende onde o cura bendicía a toda a parroquia, poñendo na mesa un mantel con dúas velas. O cruceiro consta de tres gradas cadradas, fuste de cemento esculpido con unha figura en cada cara, entre elas dous anxos. Na súa parte superior está a cruz, que por un lado presenta o Cristo Crucificado e por outro lado a Virxe orando.

O terceiro domingo do mes de maio celebrábase a romaría de Santa Rita, abogosa de cousas imposíbeis. Arredor do ano 1819 tamén aparece aquí en Veira a nova capelanía da Virxe das Neves. Asimesmo existen as cofradías do Santísimo e da Virxe das Neves.

Outra importante construción dos tempos modernos nesta parroquia era a xa desaparecida fábrica de coiro, que levaba o nome de "Os Mouríños" (29). Situada na casa que áinda hoxe existe na banda dereita da estrada A Coruña- Santiago, mesmo antes do cruce que dende esta estrada parte hacia a Cruz de Veira, deixou de funcionar polos anos 58-59.

Nesta fábrica as peles de vaca e cordeiro sufrían un proceso de curtido longo e complicado para o que era necesario o traballo de varios obreiros, curtidores ou coureiros. Había

aquí seis ou sete pozos con pías de pedra onde as peles de gando metíanse en auga e poñíanse a remollo durante varios días. Seguidamente pasábanse ó *caleiro* (pía con auga e cal apagada), onde se tiñan varios meses durante os cales sofrían varios *levantes*. A continuación pelábanse co *coitelo de pelar* e lavábanse en auga limpia. *Escarnábanse*, é dicir, sacábanselle con coitelo a carne morta e pasábanse á *canina* (merda de can, pita ou pombas misturada con auga), limpando así perfectamente o coiro. Da *canina* pasa á auga limpia e *lábrase* quitándolle así o pelo e a cal que ainda quedaba no coiro. *Aprímase* o coiro na *táboa de aprimar*, sacándolle co coitelo a parte da carne que ainda ten, e vólvese a meter na *canina* e a *labrar* de novo. Logo, en tinallas de pedra, métese o coiro con tanino obtido da casca de carballos moida e, ó longo de varios meses, vaise pasando dunha tinalla a outra. Entre estos pasos o coiro ten que *esparrarse*, é dicir, se lle quitan os lixos que se lle pegan con *coitelos de esparrar*.

Moa e algunas das ferramentas usadas na fábrica de curtidos dos Mouriños.

A casca de carballo moíase no *muiño de casca*, que tamén había nesta fábrica, e que consistía nunha pía de pedra con eixe vertical de madeira que se articulaba a un pao horizontal ou guía que pasaba polo centro dunha roda de pedra de bordes ondulados. A guía prolongábase até fóra da pía e xunguiáse a unha mula que, ó dar voltas arredor da pía, movía a roda esmagando a casca.

O coiro, unha vez *esparrado*, engrasábase con aceite de sardiña e metíase xa finalmente no *secadeiro* (habitación outa e ben ventilada con paredes de madeira) onde se mazaba con unha especie de martelo de madeira, volvíase a raspar, rematabase e quitábanselle as enrugas, quedando así listo para a venta.

Camiños antigos

Para remata-lo libro referirémonos ós camiños antigos que cruzaban Veira. Sen dúbida, dos máis importantes eran os agora chamados *camiños de Santiago*, pero que antes recibían tamén outros nomes.

Estes camiños eran percorridos non só polos habitantes do lugar, senón que ademais eran usados polos exércitos nas sucesivas guerras, polos comerciantes, os correos e, sobre todo, polos peregrinos que desembarcaban dende terras do norte de Europa en A Coruña e en O Burgo indo hacia Santiago en busca da tumba do apóstolo.

O primeiro camiño chamado Camiño Real, Camiño do Faro ou Camiño Francés (a), viña a través de Carral sobre a actual estrada A Coruña-Santiago, pero desviábase dela en Ponte Lago, indo hacia o Pazo de Ribeira (Quembre), alí metíase en terras de Veira pola estrada hoxe asfaltada que pasa polo lugar de Curro, deixando así a un lado a *casa do*

escribano e a ponticela (30) (pequena ponte que salvaba un pequeño río e que hoxe está enterrada), tamén pasaba preto da *casa da cerca* (24) onde áinda se conserva a estructura dunha capela xa desaparecida. Chega ó lugar coñecido como Eira Queimada ou Casa Queimada e aquí, nesta estrada, en vez de coller hacia o Pazo das Cadeas (12) segue por estrada asfaltada polo lugar de A Calle. Antes de chegar á estrada A Coruña-Santiago collemos á dereita pasando por debaixo do Castro de Herves (2), polo camiño que se dirixe a Novás, pero inmediatamente collemos á esquerda unha vez pasado o castro, adentrándonos en zoa de monte por un ramal non asfaltado (hai pouco ista era unha preciosa corredoira na que se notaban incluso as rodaduras dos carros pero hoxe, por desgracia, foi aplanada). Pasamos polos lugares de O Francés e Cando Veño e chegamos á *casa do muiñeiro* e ás dúas covas (7) (8) que, áinda que hoxe moi cheas de escombros, se perciben. Logo, ó chegar á ponte de Monte Meán, o peregrino subía pola Costa da Egua por un camiño que discorre polos límites de Sumio e Veira e que hoxe é imprácticable, cheo de silvas e toxos e incluso comido polas lindes dos montes. Pasando polo marco da Egua (10) volverá a meterse dentro de Veira polo camiño que, dende Sumio vai ó Canedo. Aquí uniríase con outro camiño de Santiago descrito por nós nos libros de Paleo, Quembre e Sumio e que pasa pola igrexa de Paleo, Quembre e subía até o Rubieiro (Sumio) e, dende alí, atravesando polo monte achegábase ó anterior camiño, un pouco máis aló de Rabo da Égua. Ambos camiños, xa xuntos van polo oeste do Canedo e meteránse en terras de Ordes polo lugar de **Paio Mouro**.

O outro camiño de Santiago (b), cecais máis famoso que este, chega a Veira procedente de Abegondo. Dende Bordel (Sarandóns) chega á Cruz de Veira (4), arrinca uns metros pola estrada Cruz de Veira-Herves pero inmediatamente desvíase hacia Peito. Logo o camiño segue os límites entre as

parroquias de Veira e Sarandóns (Abegondo) até chegar a San Bartolomeu onde estaban a capela do mesmo nome (23) e un cruceiro hoxe xa desaparecidos. Cruzaba a estrada Mesón do Bento-Betanzos e perdiase por un camiño hoxe cortado en terras de Abegondo. O tramo do camiño entre Peito e San Bartolomeu era hai uns meses unha fermosísima corredoira con bosque de galería. Era sen dúbida a parte máis bonita do camiño ó seu paso por Carral. Increiblemente é agora a parte máis horrorosa debido a un mal entendido progreso. Unha amplísima pista de terra destrozou todo este conxunto de interés cultural. Máis tarde, os peregrinos, ó chegar a San Bartolomeu collían a estrada Betanzos-Mesón do Bento e chegaban á capela de San Roque (22) meténdose logo por un ramal á esquerda en terras de Abegondo até A Malata.

Á capela de San Roque, sita en As Travesas, chegaba tamén o camiño de Santiago que, dende Ferrol, atravesaba polos concellos de Narón, Neda, Fene, Cabanas, Pontedeume, Miño, Paderne, Betanzos e Abegondo. O camiño chega aquí pola parroquia de Vizoño (Abegondo) por diante do importante castro de Castromaior (Vizoño) e seguirá xa a ruta do anterior camiño.

No manuscrito do s. XVI de Diego de Cuelvis *Itinerario de los caminos reales y más franqueados por todos los reynos de las Españas comenzando de la ciudad de Bayona de Francia* noméase este camiño que, dende Compostela ía a A Coruña polos lugares de Buyca, Sigüeiro, Poulo, Hospital de Bruma, As Travesas, aldea de Santa Cristina, O Burgo, A Coruña, que coincide con este camiño por nós descrito.

Outro camiño de gran importancia é a estrada A Coruña-Santiago. Os datos da súa construcción aparecen arredor do ano 1775, pero isto refírese ó tramo entre A Coruña e a vila de Carral xa que en mapas posteriores a istos anos vemos que aínda non aparece sinalado o seu paso pola parroquia de

O Camiño do Faro ou Santiago ó seu paso polo lugar de O Francés en Herves de Abaixo.

Veira. Nun documento do ano 1721 solicítase de entre os veciños das parroquias colindantes co camiño un determinado número de traballadores que axuden a construíla. O tramo que vai dende a vila de Carral até Santiago faise moito máis tarde. Algúns vellos de Veira fálannos de como os seus abós traballaban nela traendo en carros con bois pedras das canteiras, sobre todo de As Catalinas (5), e con marras, picos e pás asentaban a pedra.

Iste camiño foi utilizado rapidamente por todo tipo de viaxeiros, destacaban os *correos*, homes vestidos con uniformes da época que polos séculos XVIII-XIX transportaban en sacas todo tipo de correspondencia (cartas, actas, pliegos,...), ás veces de gran importancia. Nun principio levarían tamén

cartos e mercancías pero ante a constante actuación dos ladróns tiveron que desistir de levalos.

A estrada A Coruña-Santiago é recorrida tamén por numerosos carruaxes da época, entre eles dilixencias e as famosas *Carrilanas*. No ano 1897 Hans Sadow, viaxeiro empedernido, recorre esta estrada e di que por aqueles tempos había varias dilixencias que ían directamente de A Coruña até Santiago. Tamén había xa un coche oficial de correos, pero era bastante caro. Tiña este coche grandes rodas traseiras mentres que as de diante eran más pequenas.

Describenos unha carruaxe da época, dela di que cabían dez persoas no seu interior, tres ou catro persoas na súa parte dianteira ou *berlina*. Encima da *berlina* estaba o *cupé*, onde se asentaban catro ou cinco pasaxeiros e, detrás do *cupé* viña a *vaca*, chamada así porque se cubría de pel de vaca, na que se metían equipaxes, mercancías e incluso animais como galiñas e coellos e, se era necesario, asentábanse nela até oito

Fonte dos Pereiros.

pasaxeiros. Os cabalos que tiraban da carruaxe podían ser entre cinco e oito; sobre un deles ía un rapaz chamado *o dianeteiro* que guiaba os dous ou tres primeiros cabalos. Asimesmo un rapaciño, *o zagal*, atendía dentro da carruaxe as necesidades dos pasaxeiros; aparte ía o conductor do coche e o *maioral* que era, por así decilo, o xefe e responsable da carruaxe.

Ó longo do camiño había fontes onde os cabalos bebían. Así, en Veira, quedámos a Fonte dos Pereiros (31), fermosa fonte de cantería situada no límite derecho desta estrada antes de chegar a O Canedo.

Tamén había, mesmo enfrente do mesón de Herves (28), unha pousada para viaxeiros e cocheiros. Alí aínda quedan hoxe dúas casas contiguas (32) que lles ofrecían cama e comida e atendían ós cabalos. Di Hans Sadow que ós cabalos suministrábaselles ás veces unha masa de millo con viño para que tiveran máis resistencia. Naturalmente fóra desta pousada había tamén fonte con abrevadoiro.

Ó longo da viaxe os pasaxeiros atopábanse con diversos números da Garda Civil con fusil ó ombro que inspeccionaban carga e viaxeiros.

Bibliografía

- VILAR HERMIDAS, L.: 1996. *San Estebo de Paleo*. Concellalía de Cultura do Concello de Carral.
- VILAR HERMIDAS, L.: 1997. *San Pedro de Quembre*. Concellalía de Cultura do Concello de Carral.
- VILAR HERMIDAS, L.: 1998. *Santiago de Sumio*. Concellalía de Cultura do Concello de Carral.
- CARDESO LIÑARES, J.: 1993. *Luces y sombras del Arte en As Mariñas dos Frades*. Ed. José Cardesó. Rutis.
- MARTÍNEZ BARBEITO, C.: 1986. *Torres, pazos y linajes de la provincia de La Coruña*. Ed. Everest. León.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, J. R.: 1976. *El carlismo gallego*. Ed. Pico Sacro.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, J. R.: 1977. *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*. Ed. Pico Sacro.